

Vist või kindlasti?

Tõenäosuspartikli *vist* pikk teekond eesti kirjakeeles

KÜLLI PRILLOP, KÜLLI HABICHT

Artiklis keskendume episteemilise partikli *vist* sisu ja vormi muutumisele eesti kirja-keele tekstides vanimatest kirjapanekutest kuni tänapäevani. Tänapäeval väljendab *vist* keelekasutaja ebakindlust edastatava info tõesuse suhtes (vt EKI ühendsõnastik 2021; Hennoste jt 2021). Vanades tekstides esineb *vist* oma varasemal, lühenemata kujul *vissist(i)* ning väljendab kindlust, mitte ebakindlust.

Protsessi, mille käigus täistähenduslikest adverbidest kujunevad pragmaatilised partiklid, on teoreetilistes käsitlustes iseloomustatud kas pragmaatikat kui oma-ette keeletasandit hõlmava muutusena, pragmatiseerumisena (vt Degand, Evers-Vermeul 2015), kooptatsioonina (Heine jt 2021) või üldisema grammatiliste üksuste kujunemist avava keelemuutuse ehk grammatiseerumise allnähtusena. Partiklite kujunemine järgib neidsamu universaalseid seaduspärasusi, mida on kirjeldatud grammatiseerumise puhul (vt Degand, Simon-Vandenberg 2011; Diewald 2011; Brinton 2017). Artiklis nimetame üksuse diskursusefunktsiooni järkjärgulist kujunemist ja kasutuses laienemist pragmatiseerumiseks.

Siin käsitletavate partiklite pragmatiseerumisele on iseloomulik, et kujunemisprotsessi käigus tõlgendatakse ümber varasema täistähendusliku adverbi kasutusvõimalused ning üksus muutub tähenduselt abstraktsemaks. Esialgne tähendus pleekub, kasutuses toimub funktsiooninihe, lisanduvad uutes kontekstides kasutamise võimalused ja võib toimuda ka häälikuline lühenemine, eriti lauserõhuta positsioonis. Pragmatiseerunud üksuse kasutussagedus suureneb võrreldes täistähendusliku üksuse omaga ja sellised üksused hakkavad täitma diskursuse jaoks olulisi funktsioone, nt kõneleja/kirjutaja isiklike seisukohtade rõhutamist (subjektiivsus) ja ka vastuvõtja kaasamist suhtlusolukorda (intersubjektiivsus) (Beijering 2012; Brinton 2017; Narrog 2017).

Episteemiliste partiklite diakroonilist arengut on eesti keeles seni üsna vähe uuritud (vt nt Valdmets 2011; värvingupartiklite kohta Kärk 2012), samal ajal kui nende partiklite kujunemine võiks olla üks indikaatoreid kirjakeele arengu seaduspärasuste selgitamisel, sh vanemate kontaktimõjude hindamisel, ent ka võimalike universaalsete diskursusgrammatiliste tendentside leidmisel.

1. Metoodika, uurimisküsimused ja materjal

Pragmaatikatasandi väljendusvahendite uurimine võimaldab järeldusi teha mingi ajastu keele diskursusetava kohta, sest partikleid kasutatakse tekstides palju. Pragmaatilisi üksusi leidub rohkesti ka vanema kirjakeele keskses tekstiliigis ehk usu-

tekstides. Samuti esitavad partikleid koos saksa või ladina vastetega kõik vanad grammatikad.

Võib eeldada, et enamik vanades allikates kasutatud pragmaatilisi üksusi on üles kirjutatud kas tegelikust suhtlusest või üle võetud käibivast tekstitraditsioonist. Siiski tuleb arvestada suulise suhtluse ja kirjalike tekstide partiklite erinevusega: vanad tekstid kajastavad suuremalt jaolt kirjalikku tõlkelist traditsiooni ja sõnastikud ise loomustavad ennekõike kasutusel olnud piirkondlikke keelekujusid.

Partikli *vist* funktsioonide diakrooniline uurimine puutub kokku vanade sõnade tähenduse kindlakstegemise tüüpiliste meetodiliste probleemidega. Kui eesti sõnale *x*, mille kunagist tähendust soovitakse selgitada, vastab vanas sõnastikus saksa sõna *y*, siis tuleb esmalt leida, mida *y* tähendas sõnastiku ilmumise ajal, mitte lähtuda tänapäeva keelest. Sõnastike materjali kasutamisel tuleb arvestada ka tähenduste sõnastikust sõnastikku kandumise võimalusega.

Vanade tekstide sõnavara uurides on näha, et tähendus võib mõnikord muutuda väga kiiresti, eri paigus eri ajal, sõltuda tekstiliigist, autorist jne. Kehtib ka seaduspärasus, et mida abstraktsem on tähendus, seda keerulisem on seda vana materjali põhjal täpselt määratleda. Grammatiliste ja pragmaatiliste üksuste funktsioonid lähevad kasutuses sujuvalt üksteiseks üle. See kehtib ka artiklis vaadeldavate (inter)-subjektiivsete partiklite kohta: episteemiliste nüansside eristamine võib olla raske isegi juhul, kui kontekst on piisav ja kriteeriumid on kokku lepitud (vt ka Habicht 2009; Valdmets, Habicht 2013: 218–219).

Siinses partikliuuringus otsime vastust neljale uurimisküsimusele.

1) Kuidas on toimunud partikli *vist* tähenduse muutumine suurt tõsikindlust väljendavast üksusest väiksema tõsikindluse, oletuse väljendajaks?

2) Kas ja kui kaua olid mõlemad tähendused keeles samaaegselt olemas?

3) Kas häälikuline lühenemine *vissist(i)* > *vist* oli seotud tähendusmuutusega?

4) Kuidas ja millal on kujunenud partikkel *vististi* ja kas see erineb funktsionaalselt partiklist *vist*?

Materjalina oleme kasutanud Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpust (VAKK), Eesti Keele Instituudi Eesti piiblitõlke ajaloolist konkordantsi (EPAK), XVII–XIX sajandi eesti keele grammatikaid-sõnastikke ning XIX sajandi lõpu ja XX sajandi esimeste kümnendite tõlkesõnastikke. VAKK sisaldab 1. X 2021 seisuga XVI–XIX sajandi tekste 2,8 miljoni sõne mahus.¹ Partikkel *vist* ja selle erinevad kujud esinevad VAKK-i tekstides kokku 518 korral. EPAK sisaldab tõlkeid kuni 1739. aasta trüki-piiblini, *vist* ja selle variandid esinevad selles 85 korral. Osaliselt VAKK-i ja EPAK-i materjalid kattuvad. Lisanäiteid oleme otsinud vanadest ajalehtedest andmekogu Digar kaudu.

¹ Siin ei ole arvestatud XIX sajandi käsikirjalisi vallakohtuprotokolle.

2. Partikli *vist* eel- ja järelkäijad ning sünonüümid XVII–XIX sajandi allikates

2.1. Omadussõna *viss*

Tänapäevane *vist* on lühenenud variant *sti*-liitelisest määrsõnatuletisest *vissisti* (ka *vissiste*, *vissist*). Tuletise aluseks on tänapäeva kirjakeelest puuduv omadussõna *viss* 'kindel; teatud, teatav' (EES). Paul Ariste (1933: 116) järgi kuulub *viss* vanemate uusrootsi laenude hulka. Tänapäeva rootsi *viss* lähtub indoeuroopa tunnetusverbitüvest **uid-* 'näge-(ma)'. Selle hilisemast partitsiibi vormist on kujunenud *vis* (ka *viss*), mis tähendab tuntut, kindlat ja usaldusväärset (Häkkinen 2004: 1505).

Eestis kasutatakse omadussõna *viss* nendes piirkondades, kus ajalooliselt on elanud kõige rohkem rootslasi: saartel ja läänerrannikul. Püsiv rootsi asustus Eesti saartel ning lääne- ja põhjarannikul tekkis XIII–XIV sajandil. Hiljem, Rootsi ajal saadeti Eestisse poliitilise ülemvõimu kindlustamiseks ametnikke ja sõjaväelasi, kellelega koos saabus ka rootsi tavainimesi: vaimulikke, käsitöölisi, selle ja kaupmehi. Just nendega olid eestlastel lähemad suhted ning nende kaudu jõudsid eesti keelde ka rootsi laenud. (Ariste 1981: 148; Raag 1988: 658–662, 725) Võimalik, et omadussõna *viss* pole eesti keeles kunagi olnud laiemalt levinud, sest see puudub kõikidest vanematest sõnastikest enne Wiedemanni. Ka Wiedemanni sõnastikus (1893) on *wiß* 'fest, sicher, zuverlässig' ('tugev, kindel, usaldusväärne') esitatud ainult Põhja-Eesti edelaosa sõnana. Omadussõna *viss* laenati hoolimata sellest, et sama tähendusega sõnad olid keeles olemas: *kindel* on läänemeresoome-saami tüvi ja *tugev* on vana tuletis läänemeresoome tüvest *tugi* (EES).

Omadussõna *viss* 'kindel' leidub siiski XVII sajandi tekstides: Georg Mülleril ja Heinrich Stahlil kokku 19 korda (näide 1). Nii Müller kui ka Stahl olid pärit Tallinnast. Tallinlaste keelde võis *viss* olla laenatud alamsaksa, mitte rootsi keelest (Ariste 1931: 10, 1933: 116). Alamsaksa omadussõna *viss* sõnastikuvasted ülemsaksa keeles on olnud *gewiss* 'kindel',² *sicher* 'kindel', *zuverlässlich* 'usaldusväärne, kindel' (vt Lüb-ben 1888). Samuti on teada, et juba 1538. aastal moodustasid Tallinna umbes 7000 elanikust kuuendiku rootslased. Rootsi ajal suurenes rootslaste hulk ilmselt veelgi. Paul Johanseni ja Heinz von zur Mühleni uuringute järgi kuulus 74% rootslastest alam- ja 26% keskklassi; eestlastest kuulus alamklassi 92%, ülejäänud 8% olid keskklassi kodanikud; sakslastest kuulus alamklassi ainult 4%, keskklassi 41%. (Johansen, v. zur Mühlen 1973: 124) Seega oli eestlastel XVI sajandi klassiühiskonnas ilmselt rootslastega vahetum kontakt kui sakslastega, mis omakorda võis soodustada sõnade

² Saksa sõnal *gewiss* on tänapäeval ka tähendus 'teatud, teatav, mingi', mis on arenenud tähendusest 'kindel' (Pfeifer 1993). Tähenduse 'teatud' aluseks olnud konstruktsioone esineb ka Stahlil tekstides, nt [Gott setzet] *keine gewisse Tage* 'Jumal ei määra' kindlaid päevi' (*ein gewisser Tag* 'kindel päev' > 'teatud päev'). Tänapäeva saksa keeles on kujunenud ka süntaktiline eristus: kui *gewiss* ei esine atribuudina, on tähendus 'kindel', nt *du kannst meiner Unterstützung gewiss sein* 'sa võid mu toetuses kindel olla', aga atribuudina on tähendus 'teatud, teatav', nt *gewisse Leute* 'teatud inimesed', *eine gewisse Ähnlichkeit* 'teatav sarnasus' (DWDS). Stahlil ja Mülleri tekstides sellist funktsioonist sõltuvat vahetegemist veel pole, nt Mülleril *Vnd zuletzt der gewiße Todt* 'ja lõpuks kindel surm', Stahlil *vnd gewisse Hülffe von jhm erwarten* 'ning kindlat abi temalt [= Jeesuselt] lootma' (VAKK).

laenamist just rootsi keelest (Raag 1988: 659–660). Võimalik on ka sama sõna laenamine rööpselt mõlemast keelest või eri piirkondades eri keeltest.

- (1) Ninck eth se **wiß** on / meije sahme lebbi Christum üllestousma [---] // Vnd weil es **gewiß** ist / daß wir werden durch Christum aufferstehen [---] (VAKK, Stahl 1641: 415)

Peale Stahli ja Mülleri leidub omadussõna *viss* ka Läänemaal Karusel teeninud rootslase Lars Vigaeuse jutluste käsikirjas (1641–1645), nt *Minna ollen säl päll **wisz*** (Saareste, Cederberg 1927: 85–86). Hilisemad XVII ja XVIII sajandi autorid omadussõna *viss* teadaolevalt kasutanud pole.

2.2. Tõenäosuspartiklid XVII sajandi grammatikates ja tekstikogudes

Järgnevalt vaatleme XVII sajandi kirjakeele allikates leiduvaid tõenäosuspartikleid eesmärgiga mõista, kas partikli *vist* kujunemiseks võis olla mingi funktsionaalne põhjus ja kas tähendusmuutus on puudutanud partikli *vist* kõrval veel mõnd tõenäosuspartiklit.

Lisaks partikli *vist* eelkäijale, partiklikujule *vissist(i)*, oli juba XVII sajandi eesti keeles mitu tõenäosuspartiklit. Nendest annavad hea ülevaate omaaegsed grammatikad, kus adverbide hulgas on esitatud ka tänapäeva grammatikakirjelduses sõnaliigilt modaalaradverbide hulka kuuluvaid pragmaatilisi üksusi, mis on kasutusel lause- või fraasilaienditena, seega tänapäevases tõlgenduses partiklitena. Adverbe on grupeeritud üksikasjalikult tähenduse järgi, selliseid tähendusgrupe on eri käsitlustes üle 20.

Meid huvitavad episteemilised partiklid kuuluvad nendes kirjeldustes kolme rühma: kinnitavad (tõendavad), vandetootuse andmisel kasutatavad ja kahtlust väljendavad partiklid. Loenditest selguvad partikli *vissisti/vist* omaaegsed sünonüümid, aga ka see, kas ja mil määral on partiklite tähendus aja jooksul muutunud.

Vissisti/vist kuulub alati kinnitavate adverbide hulka ja ükski autor ei ole nimeetanud seda kahtlevana. Muudest kinnitavatest partiklitest on tänapäevani säilinud juba Stahli grammatikas (1637) esitatud *jah (ja)*, *tõesti (tõhst, tõddest)* ning *kindlasti (kindlast)*. *Tõesti* (kujul *tõddest*) on Stahli järgi kasutusel ka vandetootuse vormelites, kust on lisaks välja toodud liitne üksus *jumala eest (jummaleest)*. Heinrich Göseni grammatikas (1660) lisandub kinnitavate partiklite hulka *näh ~ neh* 'jah', mis on säilinud kõnekeeles, ning kinnitava ja töotava partiklina märgitud liitne *tõepoolest*. Johannes Gutsloffi lõunaeesti grammatika sõnastikus on episteemilised partiklid *tõhsi* 'tõesti' ja *töttelikult* 'tõepoolest' esitatud nagu põhjaeesti autoritelgi kinnitavate adverbide loendis, aga *vissisti/vist* tema materjalis puudub (Gutsloff 1998 [1648]: 171–177). Tootusadverbide loendis leidub tema grammatikas veel ühend *õigke tõhsi* 'päris kindlasti' (Gutsloff 1998 [1648]: 176). Tänapäevaks on keelest kadunud XVII sajandi grammatikates esitatud kinnitavad partiklid *kooldes* ja *kogones* 'täiesti' ning *otse õieti* 'õigupoolest, kindlasti'.

Johann Hornungi grammatika (1693) peegeldab XVII sajandi lõpu rahvakeelset kasutust, sest ilmus kirikukeele reformimise ajal. Reformiga lähendati kirikukeelt

teadlikult rahvakeelele. Tänapäevani säilinud partiklitest lisab selle grammatika adverbiloend eelnevatele kinnitava partikli teisendi *kogona* 'koguni, täiesti'. See võiks ühtlasi kinnitada varasemate sõnastike partikliloendite rahvakeelsust, sest tegelikus kasutuses tundmatute partiklite taasesitamisest oleks teadliku valiku käigus ilmselt loobutud.

Grammatikatest ilmneb, et keskmisest suuremat tõsikindlust väljendatakse XVII sajandi keskpaiga kirjakeeles rohkem kui ühe üksusega, mis võib olla *vissisti* tähendusmuutuse üks eeldus.

Vanades grammatikates esitatud kahtlevatest partiklitest on tänapäevani säilinud vaid Hornungil esitatud *woi* 'või'. Lauselistest väljenditest on tänapäeva keeles mõistetav Gösekenil leiduv *kes tehb* 'kes teab' (Hornungil kujul *kes teab*). Keelest kadunud on *emmik* ~ *immik* 'võib-olla, ilmselt' ja lõunaeeiline *mas* 'võib-olla'. Vanade grammatikate põhjal otsustades ei ole partikliga kahtluse väljendamiseks olnud nii rohkelt võimalusi kui kinnitamiseks.

XVII sajandi grammatikate partiklivalik kattub sama ajastu tekstides kasutatud partiklitega vaid osaliselt. Tekstides on episteemilistest partiklitest kõige tavalisemad kinnitavad partiklid *töht*, *töddest* 'tõesti' (373 kasutust), *kindlast* 'kindlasti' (299), *wissist*, *wist* 'tõesti, kindlasti' (161); lisaks esineb tekstides palju ka *öieti* ~ *öigesti* (194) (VAKK), mida aga grammatikad kinnitavate partiklite loendis ei esita. Muid kinnitavaid partikleid leidub tekstides vähe, nt *töepoolest* vaid kolmel korral. Kahtlevatest partiklitest leidub XVII sajandi tekstides üksiknäiteid vaid *mas(t)* kohta. Arhailised *immik* ~ *emmik*, *ehk olneb* ja *ehk woineb* esile ei tule.

Oletust väljendavaid kahtlevaid partikleid leidub XVII sajandi tekstides nagu sõnastikeski väga vähe. Huvitavaid näiteid on siiski lõunaeeelistest tekstidest, kus on kasutusel arhailine partikkel *mas(t)*:

- (2) Sest **maſt** temmä ſeperräſt ſinnuſt Ührisz errälachkunu / et ſa teddä iggäweſz jälle ſahsz: (EPAK, Wastne Testament 1686)

Võrreldes kokkuvõtlikult kahtlevate ja kinnitavate partiklite rühmas toimunud tähendusmuutusi, võib öelda, et muutusi on rohkem märgata kinnitavate partiklite rühmas (*koguni*, *vissisti*). Vähem on muutusi kahtlevate partiklite tähendusrühmas, kuhu on kinnitavate partiklite hulgast lisandunud *vist*.

2.3. Tuletis *vissisti* ja selle lühenemine partiklik *vist*

Määrsõna *vissisti* on *sti*-tuletis omadussõnast *viss*. Eesti adverbi *vissisti* vasted VAKK-i XVII sajandi autorite saksa rööptekstides osutavad tähendusele 'kindlasti' (näited 3 ja 4): *gewiss* 'kindlasti' (62 korral), *gewisslich* 'kindlasti' (36 korral), *wahr* 'tõesti' (12 korral), *wahrhaftig* 'tõesti' (4 korral), *fürwahr* 'tõesti', *ohne Zweifel* 'kahtlemata', *freilich* 'igatahes', *mit der Wahrheit* 'tõega' (kõik ühel korral). Neljal juhul on tõlge umbkaudne ning täpset sõnalist vastavust pole võimalik esitada.

- (3) Ni **wissist** kudt minna ellan / pajatap se Jssand [---] // So **war** als ich lebe / spricht der HERR [---] (VAKK, Stahl 1638: 249)
- (4) [---] et Temma minnul nink keikel Uskolikkul öhe iggawesse Ello andma sahp / se on **wissist** tössi. // [---] das Er mir und allen Gläubigen ein ewiges Lehben gehen wird / das ist **gewislich** wahr. (VAKK, Blume 1662: 101)

Saksa keeles ei ole omadus- ja määrsõnadel alati vormilist vahet, mistõttu saab *gewiss* esineda mõlemas funktsioonis. Omadussõnana on *gewiss* kujunenud kahtluse- ja kindluse- (‘teatud; kindel’, vt allmärkust 2), aga partiklina on sellel ainult tähendus ‘kindlasti’, v.a mõõndkõrvallause ees, kus *gewiss* esineb ka pehmenemise partiklina, nt *du hast gewiss recht gehandelt, jedoch* [---] (‘sa tegid kindlasti/muidugi õigesti, kuid ometi [---]’ (DWDS; Duden 2003).

XVII–XIX sajandi sõnastikud ja grammatikad, milles *vissisti* on esitatud, annavad sellele tähenduse ‘kindlasti’ (Stahl 1637: 130; Göseken 1660: 194, 214, 417; Thor Helle 1732: 210; Hornung 1693: 93; Hupel 1818: 289; Wiedemann 1875, 1893). Sama tähendusega oli algselt ka *vist*, mis on sõnastikes esmakordselt mainitud 1660. aastal Heinrich Gösekenil. *Vist ~ vissisti* sünonüümideks on sõnastikes esitatud *tõesti* ja *kindlasti*. Sõnastike materjal seega ei kinnita hüpoteesi, et koos sõna lühenemisega muutus ka selle funktsioon.

Esimene autor, kes oma tekstides on kasutanud lühenenud varianti *vist*, on XVII sajandi usutekstide tõlkija Christoph Blume. Lühike *wist* esineb tal 22 korral, pikem *wissisti* aga ainult viiel korral. Tähendus on kõikidel juhtudel ‘kindlalt, kindlasti’. Lühemat kuju on Blume 11 korral eelistanud seetõttu, et on vajanud kirikulauludes riimi nimele *Christ* ‘Kristus’ (näide 5), viiel korral on *wist* riimuma pandud mõne muu *st*-lõpulise sõnaga (näide 6).

(5) Kül warra põhal Pehwalle
kolm Naiset tullit Hauwalle /
et nemmat woidsit JEsu Christ /
Ke Surnust üllestousnut wist .
(VAKK, Blume 1667: 88)	Am Sabbat frü mit Spezerei
kamen zu Grab Marien drei
das si salbten Marien Sohn
der von dem Tohd erstanden schon
(6) Keike Kurjuss’ êes kül armolist
sind wagga Jummal hoijap wist /
(VAKK, Blume 1666: 96)	Für allen Unfall gnädiglich
der fromme GOtt bewaret Dich

XVIII sajandi tekstides esinevad *vist* ja *vissisti* umbkaudu võrdse sagedusega, XIX sajandil aga saavutab *vist* ligi kolmekordse ülekaalu (VAKK-i põhjal). Mõlema sõna tähendus tekstides on endiselt ‘kindlasti’ (vt näiteid 7–9). Näites 7 välistab kahtleva tähenduse ‘vist, ilmselt’ saksa tõlkevaste *allerdings* ‘küll, igatahes, kahtlemata’, näite 8 tõlgendamisel saab tugineda kristlikule maailmapildile, näite 9 mõistmisel aitavad omaaegsed sõnastikud, teksti üldisem sisu ning ka teised sama ajajärgu kirjutised, mille tõlgendamisel on võimalik leida tuge saksakeelsest originaalist või rööptekstist.

- (7) **Wist** öppiwad selgeminne luggema, nemmad öppiwad loo wisid ja lo-ud ülleswõtma.
// **Allerdings** lernen sie deutlicher lesen, darzu lernen sie auch die Melodeyen, und die Lieder aufzuschlagen. (VAKK, Helle 1732: 381)

- (8) Ni **wist** kui teid Jummal aitko! (VAKK, Holtz 1817: 103)
- (9) [---] sest **wist** ei tulleks mitte ni palju haigussid sinno peäle, kui sa selle winaga ei peaks ennast haigeks ja többiseks teggema [---]. (VAKK, Hupel 1766: 40)

Kirjakeeles ei pruugi adverbi *vist* partiklistumise tee siiski täpsemalt kajastuda, sest varasema kirjakeele sakslastest autorid võisid tajuda selle sõna seost saksa sõnaga *gewiss* ja lähtuda ka tähenduses oma emakeelest. Hornungi grammatikas (1693: 93) on *vist* märgendatud germanismina – see näitab võõrapärasuse teadvustamist.

Esimesed eesti päritolu autorid hakkasid oma tekste avaldama XIX sajandil. Näiteks Otto Wilhelm Masingu ja Suve Jaani tekstid võimaldavad partiklit *vist* tõlgendada nii kinnitava kui ka kahtlevana (vt näited 10 ja 11), samuti lubavad kahetist tõlgendust Lõuna-Eesti ametlike kuulutuste kuulehes Talurahva Kuulutaja ilmunud teated (näide 12).

- (10) Sesamma auus mees olli wägga tössine inimene, kes ialgi wallet ei prukind, ning ussun siis sëllepärrast, et us tõeste temma kübbara peäle popsotand, ja tule käest mahha tulnud: agga, et us romaja on, ei sa ta ommast wäest ülles lenda; egga wõi temma ka mitte tule käes üllewel sündida: kuis nenda, siis on sëlles asja jures tähhelpannemise süüd olnud. **Wist** lendis üks Warres, ehk mu lind, kes wäljal üssa nokkimas ja sömas olnud, selsammal kõrral inimese pealae kõhhal, ja olli üks us ehk temma nõkka, ehk temma warba küne külge kinni jänud, ning seält mehhe kübbara peäle kukkund. (Digar, O. W. Masing, Marahwa Näddala-Leht, 2. V 1823)
- (11) Üks nende plotnikude seast, nimmega Wolkow, üks julge süddamega mees, püstitis omma raudkangi küe käise sisse ja ütles: meie kutsmata wõerad tullewad; waatke se, seäl tõine pool, sëlles walge hobbose sëlglas, on **wist** Bonapart issi! (VAKK, Suve Jaan 1841: 54)
- (12) Maa-rahwas teab kül, et ridist ja ride räbballittest, pabberid tehakse; agga neil ei olle sest weel senni ajani meije linnas ühtegi kasso olnud, ja on neist iggaüks **wist**, aastade kohhal, ni mõnni hea tük kannetuist ridest sõnnkule wissanud, ilma et ta sest ühtegi head olleks sanud. (Digar, Tallorahwa Kulutaja, 9. I 1843)

Eelnevat üldistades võib öelda, et XVII–XIX sajandil eestikeelseid tekste avaldanud saksa autoritel on partikkel *vist* kasutusel tähenduses 'kindlasti', XIX sajandil avaldama hakanud eestlastest autorite tekstides on aga tõlgendus tähenduste 'kindlasti' ja 'oletatavasti' vahel esialgu ebakindel.

2.4. Uus tuletis *vististi*

XIX sajandi keskel ilmub tekstidesse juba lühenenud partiklikujust *vist* moodustatud ja vormilt uus *sti-tuletis vististi*, mida on kasutanud kaks VAKK-is esindatud autorit, Johann Schwelle ja Friedrich Reinhold Kreutzwald (vt näiteid 13 ja 14). Mõlemal on sõna *vististi* tähenduses 'kindlasti'.

- (13) Agga siski, et se nüüd nenda on sündinud; siis on se armas Jummal sedda **wistist** ni tahtnud [---] (VAKK, Schwelle 1844 II: 12)
- (14) [---] siis tulleb meile **wististe** abbi üllewelt, mis meid uskus ning heal tööil tug-gewaks teeb [---] (VAKK, Kreutzwald 1840: 62)

Sellised adverbioletised ei ole eesti keeles haruldased, vrd *harva* > *harvasti*, *ruttu* > *rutusti*, *kohe* > *koheselt*. Tuletusliide rõhutab neis tüve tähendust seda leksi-kaalselt muutmata.

Partikli *vististi* kasutusele tulekut XIX sajandi keskel võib põhjendada funktsionaalse eristamise vajadusega: kui *vist* tähendus oli selleks ajaks muutunud juba ebaselgeks, siis *vististi* väljendas taas tähendust 'kindlasti'. Sõnastikesse pole *vististi* selleks ajaks veel jõudnud, aga mõnikümme aastat hiljem on Wiedemanni sõnaraamatus (1893) võrdsustatud variandid *vissisti* ja *vististi* (*wiśśiste* ja *wištiste*), andes neile tähenduseks sks *gewiss*, *wahr* ('kindlasti, tõesti').

3. Tähendusmuutus: partiklid *vist* ja *vististi* XIX sajandi lõpus ning XX sajandi alguses

3.1. Partikli *vissisti* > *vist* tähendusmuutuse tagamaad

Kõigepealt tekib küsimus, kuidas saab kindlust väljendav sõna muutuda ebakindlust väljendavaks. Nagu eespool toodud näidetestki näha, vajab tähenduse üle otsustamine selle sõna laiemat (kultuuri)konteksti, tähendus ei selgu üksikute lausete põhjal.

Sõnadel *vist* ja *vististi* pidi olema mingi kasutusfunktsioon, mis (varjatult) väljendas ebakindlust või vähemalt kahtluse võimalust ja oli ühtlasi sobiv sildkontekst – muidu poleks tähendusmuutust 'kindlasti' > 'oletatavasti' toimuda saanud. Et selline ilmselt pikemaajaline sujuvate üleminekutega kasutusmuutus on toimunud, tunnistavad vanema eesti keele tekstid ja sõnastikud. Küsitavaks jääb siiski, kas see toimus vaid keelesiseses arenguna, kas seda toetasid ka kontaktkeeled (XIX sajandi lõpus peale saksa keele näiteks vene keel) või on tegu mingi üldisema diskursusefunktsiooni avaldumisega, kus pragmaatilised tähendused on võinud areneda eri keeltes sama rada.

Huvitava paralleeli kinnitavast partiklist kahtleva kujunemisele pakub galeegi keele *seguramente* areng. Tegu on adverbioletisega, mis on vormilt ja funktsioonilt sarnane eesti adverbiga *vissisti*, koosnedes omadussõnast *seguro* 'kindel' ja produktiivsest adverbiliitist *-mente*, nii et tekib viisi väljendav tuletis tähendusega 'kindlalt, kindlasti'. Keskajal oli sellele adverbile omane episteemiline suure tõsikindluse väljendamise funktsioon, aga tänapäeval väljendatakse sellega tõenäosust. (Míguez 2019) Hoolimata sellest, et Vítor Míguez peab (inter)subjektiveerumise seisukohalt pigem ebatavaliseks galeegi *seguramente* kahefaasilist arengut kõigepealt viisiadverbist tugevdajaks ja alles seejärel episteemiliseks partiklik, mille episteemiline tähendus on kasutuse käigus nõrgenenud (Míguez 2019: 242), on eesti partikli *vist* üldine kujunemiskäik väga sarnane. Seega on näha, et eri keelte üksused kalduvad arenema samas suunas ning just diskursusetraditsioon ja diskursuses esildumine on keelte muutumisel oluline tasand, millele tasub tähelepanu pöörata (Míguez 2019: 222, 242–243).

Tuginedes Michael Halliday raamatule „Sissejuhatus funktsionaalsesse grammatikasse” („Introduction to Functional Grammar”, 2004), arutleb Míguez, et kui keeles väljendatakse millegi suhtes kindlust, siis on see ühtlasi paradoksaalne, sest kindluse väljendamine annab märku, et kindlus pole tagatud. Tõsikindluse väljendite paradoks seisneb selles, et neid kasutatakse retooriliselt kahtluse hajutamiseks, mis aga omakorda viib järeldusliku ebakindluseni (vt Simon-Vandenberg, Aijmer 2007). Tegu on niisiis diskursuses kujuneva retoorilise võttega kahtluse hajutamiseks ja oma väite tugevdamiseks (Míguez 2019: 219).

Vastuvõtja veenmiseks kasutatud partiklit *wissist* 'kindlasti' leidub juba XVII sajandi eesti kirjakeele tekstides (näited 15 ja 16), mis näitab partikli valmidust tähendusmuutuseks.

- (15) Christus on töddest ninck **wissist** ülleßtousnut. // Christus ist warhafftig vnd **gewiß** auffgestanden. (VAKK, Stahl 1641: 433)
- (16) Need õppetussed sellesinnatse ramato sees on ni selged, et se, kes ial öiete moistab kirja luggeda, ja neid-sinnatsi õppetussi holega tähhele panneb, **wissist** õppib head roga walmistama. (VAKK, Lithander 1781)

3.2. Partiklid *vist* ja *vististi* XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse tõlkesõnastikes

XX sajandi esimese poole eesti keele sõnaraamatutest ei esita „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” (ÕS 1918) sõnade tähendusi, Johannes Voldemar Veski toimetatud ÕS-is (Veski 1937) ning Jaan Ainelo (1936) ja Elmar Muugi (1936) käsitlustes ei ole sellele sõnale samuti tähendust lisatud: neis kõigis on *vist* ja *vististi* ilma seletuste ja näideteta. Seetõttu tuleb nende sõnade tolleaegse tähenduse kindlakstegemiseks pöörduda tõlkesõnastike poole.

XIX sajandi lõpus ilmus mitmeid Wiedemanni sõnastikul (1869) põhinevaid tõlkesõnastikke. Üks selline on 1890. aastal trükitud eesti-vene sõnastik, mille oli koostanud Tallinna Aleksandri gümnaasiumi ladina ja eesti keele õpetaja Markus Salem. Sõnastikus esitatakse märksõna *wiss* ja sellest moodustatud tuletis *wissiste*, mille vene vasteks on märgitud *верно*. Wiedemannil on *wissiste* saksa vasted *gewiss* ja *wahr*. Et Salem oli aluseks võtnud Wiedemanni sõnastiku, on tõenäoline, et eesti sõnade vene vasted on tal valitud kooskõlas Wiedemanni esitatud saksa vastetega. Ivan Pavlovski, Tartu ülikooli vene keele lektori saksa-vene sõnastik (1856) nimeabki saksa määrsõnalise *gewiss* vastetena just *верно*, *наверно*, *точно*, *несомненно*, *непрерменно*. Viimased kolm sõna sellest reast väljendavad ühemõtteliselt kindlust, *верно* ja *наверно* võivad – tänapäevaste sõnastike andmeil, nt VES – kiilsõnana kasutatuna esineda ka oletust väljendavas tähenduses 'ilmselt, arvatavasti, küllap'. Pavlovski sõnastikus oletust väljendav kasutus välja ei tule: niisuguste saksa sõnade nagu *wahrscheinlich*, *offenbar(lich)*, *mutmaßlich*, *vermutlich*, *vielleicht* ('tõenäoliselt, ilmselt, arvatavasti, oletatavasti, vist') vastete hulgas *верно* ja *наверно* puuduvad. Seega võime järeldada, et Salemi sõnastiku *viss* ja *vissiste* tähendavad 'kindlasti'. Samas on võimalik, et kiiluna kasutatavaid partiklilisi juhtumeid ei peetud XIX sajandi lõpus sõnastikes vajalikuks osutada, kuigi kõnekeeles võisid need olemas olla. Liepaja

gümnaasiumi direktori Nicolai Lenströmi 1871. aastal ilmunud vene-saksa sõnastikus on siiski sõnal *верно* kaks selgelt eristatud tähendust: 1) *wahrscheinlich* 'tõenäoliselt'; 2) *richtig* 'õigesti' (Lenström 1871).

Salemi eesti-vene sõnastikus (1890) nagu Wiedemanni sõnastikuski (1869) leidub ka käsu, palve vms peale öeldav *jah wist* tõlkevastega *наверное*. Wiedemannil on *jah wist* vaste tingimusteta heakskiitu väljendav *ja wohl, gewiss* 'just nii, jah muidugi, tõesti' ning eespool toodud sõnastikuandmed ei anna alust muuks tõlgenduseks. Võib arvata, et just seda tüüpi vormelid peegeldavad tegelikku keelekasutust. Ka Lenströmi sõnastikus (1871), kus *верно* on kahetähenduslik, on *наверно* saksa vasted ainult täielikku kindlust väljendavad *ganz genau, ganz gewiss, ohne Zweifel, bestimmt* 'kahtlemata, kindlasti'.

Wiedemannist lähtuvad tõlkesõnastikud ei pruugi edasi anda tähendusnüansse, mis olid eesti keeles ehk olemas, kuid ühel või teisel põhjusel Wiedemanni sõnastikust välja jäänud. Sellised sõnastikud vaid kinnitavad Wiedemanni seisukohti ega lisa sünonüüme, mis võiksid aidata eesti sõnade tähendusi täpsustada. Seetõttu me niisuguseid sõnaraamatuid artiklis rohkem ei vaatle, vaid keskendume muudel alustel koostatud sõnastikele.

Carl Heinrich Niggoli (1883) vene keele lugemiku sõnastiku osas on vene sõnadele esitatud palju sünonüümseid tõlkevasteid, mis annavad infot *vist(isti)* tähenduste kohta isegi juhul, kui vene sõna omaaegne tähendus jääb ebaselgeks. *Vist* ja *vististi* esinevad kokku kaheksas sõnartiklis. Tähenduste grupeerimine Niggoli sõnastikus vastab täpselt Lenströmi vene-saksa sõnastikule (vt tabelit 1), mis lubab teha täpsemaid oletusi eesti sõnade tähenduste kohta: *vist* tähendus on nimetatud sõnastike põhjal otsustades oletust märkiv 'oletatavasti, vist', aga *vististi* väljendab kindlust (sünonüümid *tõesti, muidugi*).

Tabel 1. Märksõnade tähenduste võrdlus sõnastikes.

Märksõna	Niggol 1883	Lenström 1871
<i>авось, авось-либо</i>	ehk wast, wahest, waist, wist	vielleicht, auf gut Glück, ins Blaue hinein
<i>верно</i>	1) wist; 2) õige, õieti	1) wahrscheinlich; 2) richtig
<i>впрямь</i>	1) otsekohe; 2) tõeste, wististe	1) gerade, in gerader Richtung; 2) wirklich, ganz gewiss, in der That
<i>какъ же</i>	wististe, muidugi	–
<i>конечно</i>	muidugi, wististe, tõeste	freilich, allerdings; ganz gewiss, es versteht sich, sicherlich
<i>непременно</i>	koguniste, wististe	gewiss, durchaus
<i>право</i>	tõeste, wististe	wahrlich, gewiss
<i>точно</i>	1) wististe, tõeste; 2) karwa päält	1) gewiss, ganz gewiss; 2) genau, pünktlich

Tallinnas trükitud Jakob Johanson-Pärna (1885) vene-eesti sõnastikus on samuti mõningaid sünonüüme ja taas ilmneb, et *wist* väljendab oletust, *wististi* aga kindlust (näide 17).

- (17) **Безпремѣнный** wististe, kindel
Вѣдь jo, ju, wist
Вѣроятно wahest, ehk, wist
Непремѣнно wististe
 (Johanson-Pärna 1885: 14, 44, 133)

Viis aastat hilisemas Mihkel Poska vene-eesti koolisõnastikus (1890) on *вероятно* ainsaks tõlkevasteks *vististi*. Näib, et (Tartust pärit) Poska jaoks oli *vististi* kahetähenduslik, sest täielikku kindlust väljendava *непременно* vasted on tal *kahtlemata*, *vististi*. *Непременно* vastena väljendab *vististi* kindlust, aga *вероятно* vastena tõenäosust. See näitab ühtlasi, et modaaltähenduste kõikumist tugeva ja nõrgema tõsikindluse vahel on ka vene keeles. Sõna *vist* Poska sõnastikust puudub.

Tabel 2. *Vist* ja *vististi* üldistatud tähendused tõlkesõnastike põhjal.³

Kümnend	<i>vist</i>	<i>vististi</i>	Allikas
1880–1889	oletatavasti	kindlasti	Niggol 1883; Johanson-Pärna 1885
1890–1899	kindlasti; oletatavasti	kindlasti; oletatavasti	Salem 1890; Poska 1890; Hermann 1896
1900–1909	kindlasti; küllap	kindlasti	Ploompuu, Kann 1902; Pödder 1906; Mühlbach 1907
1910–1919	küllap; oletatavasti	kindlasti; oletatavasti	Neumann 1910a, 1910b; Neumann 1913; Kettunen 1917
1920–1929	küllap; oletatavasti	kindlasti	Ploompuu jt 1929; Neumann 1929
1930–1939	oletatavasti	kindlasti; oletatavasti	Mägiste 1931; Viherväli, Gepesoo 1937
1940–1949	oletatavasti	kindlasti; oletatavasti	Muuk, Tuksam 1941; Sell 1942

Ka XX sajandi esimesel poolel ilmunud tõlkesõnastikud võimaldavad jälgida tähenduste varieerumist ja järkjärgulist kujunemist. Lühidalt võtab neis esinenud tähendusvasted kokku tabel 2, kus on kümnendite kaupa kirjeldatud partiklite *vist* ja *vististi* põhilisi episteemilisi tähendusi.

Niisiis on *vist* partikkel, mis on kirjakeeles XIX sajandi lõpul muutunud kindlust väljendavast kahtlust või oletust väljendavaks. Uus, partiklist *vist* lähtuv tule-
 tis *vististi* aga näib sõnastike materjali põhjal otsustades kuni 1940. aastateni alles tähenduslikult varieeruvat. Siiski leidub XX sajandi alguses hulgaliselt sõnastikke, kus on seda seotud ühemõtteliselt tähendusega 'kindlasti' (vt Ploompuu, Kann 1902; Pödder 1906; Neumann 1910a, 1929; Ploompuu jt 1929; Viherväli, Gepesoo 1937).

Sõnastike põhjal võib öelda, et partikli *vist* tähendusmuutus toimus XIX sajandi lõpus ja et lühenenud variandi *vist* tähendus muutus varem kui edasi tuletatud pikema *vististi* tähendus. Tähendusmuutusega koos võib näha etappi, mis saksa-eesti ja eesti-saksa sõnastikes on dokumenteeritud oletava-kinnitava vaste *wohl* 'küllap' abil. See viitab sildkontekstidele, kus *vist* tähendust tajutakse ebakindlamana kui 'kindlasti' ehk oletava partiklina pigem tähenduses 'küllap vist'. See ei ole aga veel

³ Partiklite *vist* ja *vististi* tähendusi kirjeldavad sõnad väljendavad tõlkesõnastikes avalduvaid partiklite tõsikindluse astmeid nõrgenemise suunas: *kindlasti* – *küllap* – *oletatavasti*.

nii ebakindel kui *vielleicht* või *wahrscheinlich*, mille eesti vasteteks on sageli *ehk, kes teab, vahest*. (Ploompuu, Kann 1902; Pödder 1906; Mühlbach 1907; Neumann 1913)

3.3. Partiklid *vist* ja *vististi* XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse (tõlke)tekstides

XIX sajandi lõpu eesti tekstides näib partikkel *vististi* olevat juba kasutusel tähenduses 'oletatavasti, ilmselt' nagu tänapäevalgi. Täpse modaaltähenduse kohta on siiski ka konteksti olemasolu korral raske otsustada, näiteks:

- (18) „Saksad unustawad **wististi**,“ ütles ta terawalt ja pool mõrudalt, „et wäikene krahw Armand siin kõrwal olewas toas raskesti haige on.“ (VAKK, Vilde 1886: 38)

Ühe tähenduste mõttes kindlama allikana võib vaadata omaaegseid tõlketekste ning jälgida, milliseid sõnu on tõlgitud eesti partiklitega *vist* ja *vististi*. Kahjuks puuduvad praegu XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse tõlketekstide rööpkorpused, mis võimaldaksid süstemaatilisemat uuringut. Piirdusime Digari andmebaasis leiduvate tõlketekstidega, mille algupärand oli leitav.

Näiteks 1886. aastal avaldati Postimehe jutunurgas ungari kirjaniku Maurus Jókai romaan „Kurvad päevad“. Oletatavasti on tekst tõlgitud saksakeelse väljaande järgi (Jókai 1875). Saksa partikkel *gewiß* 'kindlasti' on eesti keeles edasi antud senisele tavale vastavalt partikliga *wist* (näide 19), kus lause alguspositsioonis on tegu tõsikindlust väljendava partikliga, lause sees aga tõenäosusotsustusega tulevikulise lausesisu kohta. Just tulevikulise tõlgendusega lauseosad võivadki olla tähendusmuutuse toimumisel sobivaks sildkontekstiks: tulevikulise tegevuse suhtes ei saa väljenduda täie tõsikindlusega.

- (19) „**Wist** kraabib mõni koer, mu isa. Jää rahule.“ / „Ma heidan maha. Aga magada **wist** ei saa. Pane mu püss woodi najale!“ (Digar, Postimees 27. IX 1886)
 „**Gewiß** scharrt ein Hund an der Wand, lieber Vater. Begib Dich zur Ruhe.“ / „Ich will mich niederlegen. Aber einschlafen werde ich **gewiß** nicht können. Leg mir die Flinte zum Bettkissen her.“ (Jókai 1875: 84)

1890. aastate tekstides leidub juba rohkem kasutusi, kus tähendus on selgemalt 'oletatavasti' kui 'kindlasti' (näide 20). Ebakindlus tekkib siingi tulevikule viitamise tõttu ja kasutatud on ka kaudset kõneviisi, mis evidentsiaalsena teate ebakindlust suurendab. Samast ajast leidub aga näiteid (21), kus tähendus on veel pigem 'kindlasti' kui 'oletatavasti'.

- (20) Santjagost teatatakse, et maalemineku kohta weel otsust ei olla tehtud. **Wist** saawat wägi läänepool Santjagot maale minema. (Digar, Postimees 8. VI 1898)
 (21) Et kooliõpetaja M. Ernits uuele kohale läinud, oli **wist** kord juba teatatud, korrata enam ei maksa. (Digar, Postimees 12. XI 1898)

Varieeruvate kasutusjuhtude põhjal otsustades on tähenduse ümbertõlgendamine toimunud sujuvalt ja sildkontekstide kaudu, kus on võimalikud mõlemad

tõlgendused. Sarnasele tähendusliku ambivalentsuse faasile juhib galeegi keele partikli *seguramente* kujunemist kirjeldades tähelepanu ka Míguez (2019: 242).

Samal ajal kui *vist* muutub tähenduselt ebakindlamaks, suureneb märgatavalt tuletise *vististi* kasutussagedus: Digari ajakirjandustekstidest leiab (1. X 2021 seisuga) 46 *vististi* kasutust 1870. aastatel, 2761 kasutust 1880. aastatel, üle 11 000 kasutuse 1930. aastatel, ent taas vaid 241 kasutust 1940. aastatel ning kasutussagedus väheneb edaspidi veelgi. Digari materjali eri kümnendite maht pole teada, aga võrdlusena võib esitada eeldatavasti stabiilse suhtelise sagedusega verbivormi *on* umbkaudsed sagedused Digaris samadel kümnenditel, mis aitab hinnata tekstikogu mahtu: 19 000; 58 000; 1 100 000; 230 000. Hinnanguliselt võime oletada, et *vististi* suhteline sagedus suurenes 1880. aastatel eelmise kümnendiga võrreldes ligi 20 korda, seejärel stabiliseerus, ning vähenes 1940. aastatel umbes 10 korda. Selline kasutussageduse kõikumine võib samuti viidata stabiilse tähendusega kahtleva partikli otsingutele.

XX sajandi algul esineb *vist*-partiklit sisaldavates lausetes ka lisamarkereid, mille vajalikkust saab põhjendada sõna *vist* ebamäärasemaks, kahtlevamaks muutunud tähenduse täpsustamisega, nt *ju vist, küllap vist, vist küll, ega vist* (näited 22, 23). Sama aja tõlketekstideski ilmneb *vist*-partikli varasemast kahtlevam tähendus. Näiteks 1909. aasta Postimehes järjejutuna avaldatud Upton Sinclairi „Rahavahetajates” on originaali artikkel *probably* tõlgitud korduvalt partikliga *wist* (näide 24).

- (22) [---] ning 50, kes ministri läbi Keisri Majesteedile palwekirja sisse on andnud, saab [polütehnikumi] sisseastumise luba **wist kahtlemata** tulema. (Digar, Postimees 24. X 1902)
- (23) Warssawi konwerents astub **wist kindlasti** oma määratud ajal kokku. (Digar, Postimees 28. I 1924)
- (24) Nemad arwawad **wist**, et see mõni kawalus teiselt poolt on ja katsuwad asja rik-kuda. (Digar, Postimees 10. IV 1909)

Probably they think it is some move of the other side, and they are trying to run the thing down. (Sinclair 1908: 45)

Üldiselt kinnitab tõlketekstide materjal varem siinses artiklis tõlkesõnastike põhjal tehtud järeldust, et partikli *vist* tähenduse muutus ('kindlasti' > 'oletatavasti') toimus XIX sajandi lõpus ja uus tähendus kinnistus XX sajandi alguses.

Kokkuvõte

Tõenäosuspartiklite kasutust diakrooniliselt analüüsid nägime, et kuigi suur osa vana kirjakeele ajajärgul kasutusel olnud partiklitest esineb tänapäevalgi samas või lähedases funktsioonis, on toimunud tähendusmuutusi, mille täpset tekkeaega ja -põhjust on tänapäeval metoodiliselt raske välja selgitada. Tõenäosuspartiklid on keelekasutuses olulised episteemilised üksused, mille funktsioon võib muuta pragmatiseerumise universaalsete seaduspärasuste järgi. Sellist muutust juhi-vad tegelik keelekasutus ja diskursusetraditsioon ning võimalik on kontaktkeelte mõju.

Artiklis oli tähelepanu all partikkel *vist*, mis on aja jooksul nii tähenduse kui ka vormi poolest märgatavalt muutunud. Tähendus on tõsikindluse skaalal nõrgenenud: XVI–XVIII sajandi tekstides esinenud tugeva tõsikindluse markerist *vist* 'kindlasti' on aja jooksul saanud ebakindluse, oletuse marker tähendusega 'oletatavasti'. See tänapäevalgi tuntud tähendus hakkab tekstides ilmnema XIX sajandi lõpus. Kirjakeele materjal näitab vanemates tekstides leiduvaid sildkonstruktsioone, mis ilmestavad tähenduste ümbertõlgendamise protsessi. Samal ajal on sõnaraamatute põhjal näha ka kirjakeelesiseseid süsteemsuse otsinguid, nt sõnade *vist* ja *vististi* tähenduste eristamisel XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses. Ükskeelsete tekstide põhjal on tähendusnüanssidel raske vahet teha, seetõttu toetavad kakskeelsete sõnaraamatute andmed partiklite funktsioonide tõlgendamist. See metoodika õigustab end just vanade tekstide abstraktse keelematerjali tähenduste eristamisel.

Partikli *vist(isti)* kujunemisteid uurides nägime kasutusmuutust, mis väljendus episteemilise tõsikindluse tähenduse järkjärgulises vähenemises ebakindluse suunas. Kui XVII sajandi tekstides oli määrsõna *vissist* kasutusel tähenduses 'kindlasti' ja ka üksikud kinnitava partiklina kasutamise juhud olid täistähenduslike kõrval olemas, siis tänapäeva kirjakeeles väljendab *vist* keskmise tõsikindlusega oletust ja on kasutusel sagedase partiklina, mida esineb palju küsimustes ja vastustes ning mis võib paikneda eri positsioonides, põhiliselt lausungi sees oma mõjuala ees (vt täpsemalt Hennoste jt 2021: 115). See näitab partikli pragmatiseerumist. Partikli *vist* kõrval on kasutusel ka vormiliselt markeeritum *vististi*, mis väljendab samuti oletust.

Vanade sõnastike ja tekstide põhjal ilmneb, et vormiline lühenemine *vissisti* > *vist* on toimunud peaaegu kaks sajandit enne tähendusmuutust 'kindlasti' > 'oletatavasti'. Vormilise lühenemise võimaliku põhjusena oletasime suulise keelekasutuse mõju, millega oli võimalik põhjendada *vist*-kuju esmakordset esinemist 1660. aastatel kõigepealt Heinrich Gösekeni sõnaraamatus (1660) ja kirikuõpetaja Christoph Blume tekstides, sageli just kirikulauludes. Tähendus oli nii lühikujul kui ka pikemal *vissist*-kujul 'kindlasti'. XVIII sajandi tekstides esinevad variandid *vist* ja *vissisti* peaaegu võrdse sagedusega, XIX sajandil aga saavutab *vist* ligi kolmekordse ülekaalu. Omapärane on partikli *vist* edasituletu juhtum: alates XIX sajandi keskpaigast lisandub kirjakeelde partikkel *vististi*, mida esialgu püütakse siduda partikli *vist* algse tähendusega 'kindlasti', kuid mis tänapäevaks on nii nagu ka *vist* siirdunud keskmist tõsikindlust väljendavasse tähendusse 'oletatavasti'.

Eesti tõenäosuspartikli *vist* sarnaseid tähendusmuutusi leidub ka eesti keele kontaktkeeltes saksa ja vene keeles, kus selle domeeni partiklitel on samuti diskursusefunktsioonist sõltuvalt eri tähendusi (vrd sks *wohl* 'küll; küllap, arvatavasti', vn *наверное* 'kindlasti; arvatavasti'). Sarnast tähenduse arengut on kirjeldatud ka üksikutes teistes keeltes, nt galeegi keeles, mis näitab, et partikli episteemilise tõeväärtuse nõrgenemine kasutuse käigus ei ole eesti keelele ainuomane nähtus. Selle muutuse ulatuse selgitamiseks on aga vaja rohkem kvalitatiivseid partikliuuringuid, et tuvastada diskursust organiseerivad universaalsed ja eripärased protsessid, mis juhivad ka partiklite funktsiooni muutumist.

Artikli valmimist on toetanud projektid PRG341 „Pragmaatika grammatika kohal: subjektiivsus ja intersubjektiivsus eesti keele registrites ja tekstiliikides“ ning EKKD5 „Digi-VAKS: viis sajandit kirjakeele sõnavara, morfoloogiat ja fonoloogiat“. Artikli valmimist on toetanud ka Eesti Teadusagentuur ja Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus).

VEEBIVARAD

Digar. Eesti artiklid. <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea>

DWDS = Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache. <https://www.dwds.de>

EES = Eesti etimoloogiasõnaraamat. Koost, toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim I. Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012. <https://www.eki.ee/dict/ety>

EKI ühendsõnastik 2021 = Sõnaveeb. Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee>

EPAK = Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants. <https://www.eki.ee/piibel>

VAKK = Vana kirjakeele korpus. <https://doi.org/10.15155/TY.0005>

VES = Vene-eesti sõnaraamat. 2., parand tr. Toim Helle Leemets, Henn Saari, Rein Kull, Tiit Erelt, Asta Õim. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2000. <http://www.eki.ee/dict/ves>

KIRJANDUS

Ainelo, Jaan 1936. Keeleline teatmik. Ortograafiline käsiraamat. Täielik keeleõpetus. Sõnastik (10 000 sõna). Entsüklopeediline osa. Tartu: Noor-Eesti.

Ariste, Paul 1931. Rootsi mõjust vanemas eesti kirjakeeles. – Eesti Keel, nr 1, lk 1–11.

Ariste, Paul 1933. Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. Mit einem Referat. Die estlandschwedischen Lehnwörter in der estnischen Sprache. Tartu: [Tartu Ülikool], K. Mattiesen.

Ariste, Paul 1981. Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. Tallinn: Valgus.

Beijering, Karin 2012. Expressions of Epistemic Modality in Mainland Scandinavian: A Study Into the Lexicalization-Grammaticalization-Pragmaticalization Interface. Dissertation. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Brinton, Laurel 2017. The Development of Pragmatic Markers in English: Pathways of Change. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316416013>

Degand, Liesbeth; Evers-Vermeul, Jacqueline 2015. Grammaticalization or pragmaticalization of discourse markers? More than a terminological issue. – Journal of Historical Pragmatics, kd 16, nr 1, lk 59–85. <https://doi.org/10.1075/jhp.16.1.03deg>

Degand, Liesbeth; Simon-Vandenberg, Anne-Marie 2011. Introduction: Grammaticalization, pragmaticalization and (inter)subjectification of discourse markers. – Linguistics, kd 49, nr 2, lk 287–294. <https://doi.org/10.1515/ling.2011.008>

Diewald, Gabriele 2011. Grammaticalization and pragmaticalization. – The Oxford Handbook of Grammaticalization. Toim Heiko Narrog, Bernd Heine. Oxford: Oxford University Press, lk 450–461. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199586783.013.0036>

Duden 2003 = Deutsches Universalwörterbuch. Das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache mit über 250 000 Wörtern, Redewendungen und Anwendungsbeispielen. Herausgegeben von der Dudenredaktion. 5., ümbertöötatud tr. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag.

Gutslaff, Johannes 1998 [1648]. Observationes grammaticae circa linguam esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tlk, koost Marju Lepajõe. Tartu: Tartu Ülikool.

Göseken, Heinrich 1660. Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache, Bestehend nicht alleine in etlichen praeceptis und observationibus, Sondern auch In Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter. Reval: Adolph Simon, Gymnasii Buchdr.

- Habicht, Külli 2009.** Heinrich Stahli eripärased modaaladverbid. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 608–619.
- Heine, Bernd; Kaltenböck, Gunther; Kuteva, Tania; Long, Haiping 2021.** The Rise of Discourse Markers. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108982856>
- Hennoste, Tiit; Metslang, Helle; Habicht, Külli; Prillop, Külli 2021.** Kuue (inter)subjektiivsus-partikli kasutus eesti keele registrites. – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 91–123. <https://doi.org/10.3176/esa66.04>
- Hermann, Karl August 1896.** Täieline Eesti-Wene sõnaraamat. = Полный эстско-русский словарь. Jurjev: K. A. Hermann.
- Hornung, Johann 1693.** Grammatica Esthonica, brevi, Perspicuâ tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga: Literis Joh. Georg. Wilck, Regii Typographi.
- Hupel, August Wilhelm 1818.** Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Häkkinen, Kaisa 2004.** Nykysuomen etymologinen sanakirja. Helsinki: WSOY.
- Johansen, Paul; von zur Mühlen, Heinz 1973.** Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 15.) Köln–Wien: Böhlau Verlag.
- Johanson-Pärna, Jakob 1885.** Wene-Eesti Sõna-Raamat. (16 tuhat Wenekeele sõna.) Koolidele ja iseõppimiseks. (Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 69.) Tallinn: H. Mathiesen.
- Jókai, Maurus 1875.** Traurige Tage. Roman aus dem Ungarischen von Maurus Jókai. Kd 2. Berlin: Verlag von Otto Janke.
- Kettunen, Lauri 1917.** Virolais-suomalainen sanakirja = Eesti-Soome sõnaraamat. Helsingi: Otava.
- Kärk, Jaanika 2012.** Värvingupartiklite kujunemisloost: saksakeelsete partiklite *doch*, *wohl* ning *ja* eestikeelsed vasted. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja, nr 22, lk 131–156. <https://doi.org/10.5128/LV22.05>
- Lenström 1871** = Nikolai Lenstroem, Russisch-deutsches und deutsch-russisches Wörterbuch. Nach den besten Quellen zusammengestellt von N. Lenstroem. Mitau: E. Behre's Verlag.
- Lübben, August 1888.** Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. (Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther.) Norden–Leipzig: Diedr. Soltau's Verlag.
- Míguez, Vitor 2019.** On (un)certainity: The semantic evolution of Galician *seguramente*. – Empirical Issues in Syntax and Semantics 12. Toim Christopher Pinon. Paris: CSSP, lk 217–246. <http://www.cssp.cnrs.fr/eiss12/>
- Muuk, Elmar 1936.** Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Muuk, Elmar; Tuksam, Georg 1941.** Väike saksa-eesti sõnaraamat. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Mägiste, Julius (toim) 1931.** Soome-eesti sõnaraamat. (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XIX.) Tartu: Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus.
- Mühlbach, Karl (toim) 1907.** Saksa-Eesti keele Tasku sõnaraamat. Enam kui 10000 tarvitatavat sõna. Tallinn: E. Berggrüni raamatukauplus.
- Narrog, Heiko 2017.** Three types of subjectivity, three types of intersubjectivity, their dynamicization and a synthesis. – Aspects of Grammaticalization: (Inter)subjectification and Directionality. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 305.) Toim Daniël Van Olmen, Hubert Cuyckens, Lobke Ghesquière. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, lk 19–46. <https://doi.org/10.1515/9783110492347-002>
- Neumann, Mihkel 1910a.** Eesti-Saksa Sõnaraamat = Systematisches Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Tallinn: J. Felsberg, A. Tetermann.

- Neumann, Mihkel 1910b.** Inglise-eesti sõnaraamat = A systematical Dictionary of the English and Estonian languages. Tallinn: J. Felsberg, A. Tetermann.
- Neumann, Mihkel 1913.** Saksa-Eesti Sõnaraamat = Systematisches Deutsch-Estnisches Wörterbuch. Tallinn: J. Felsberg, A. Tetermann.
- Neumann, Mihkel 1929.** Wene-eesti sõnaraamat. 44 000 sõna = Систематический русско-эстонский словарь. Tallinn: [Ühiselu].
- Niggol, Carl Heinrich 1883.** Wene keele lugemise raamat sõnastikuga. Tartu: H. Laakmann.
- Pavlovski, Ivan 1856.** Vollständiges Deutsch-Russisches Wörterbuch = Полный немецко-русский словарь. Riga: Kymmell.
- Pfeifer, Wolfgang (peatoim) 1993.** Etymologisches Wörterbuch des Deutschen (1993), digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache. <https://www.dwds.de/d/wb-etymwb>
- Ploompuu, Jakob; Kann, Nikolai 1902.** Tarwilik Saksa-Eesti sõnaraamat = Praktisches Deutsch-Estnisches Wörterbuch. Ревель: А. Миквиц.
- Ploompuu, Jakob; Kann, Nikolai; Suits, Gustav 1929.** Tarwilik Saksa-Eesti sõnaraamat = Praktisches Deutsch-Estnisches Wörterbuch. 2., parand, täiend tr. Tartu: H. Laakmann.
- Poska, Mihkel 1890.** Wene keele lugemise raamat eesti algus-koolide tarwis wene-eesti sõnaraamatuga = Русская хрестоматия для эстонских начальных училищ с приложением русско-эстонского словаря. Tallinn: T. A. Jakobson.
- Pödder, Moritz Maximilian (toim) 1906.** Saksa-Eesti sõnaraamat = Deutsch-Estnisches Handwörterbuch. Tallinn: G. Pihlakas.
- Raag, Raimo 1988.** *Nunn, prilla, koka* ja teised. Eesti keele rootsi laensõnadest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 655–664; nr 12, lk 725–732.
- Saareste, Albert; Cederberg, Arno Rafael 1927.** Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. Vihik I. (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XVI.) Tartu: Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus.
- Salem, Markus 1890.** Eesti-Wene sõnaraamat Wiedemanni järel = Эстско-русский словарь по Видеману. (Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 90.) Tallinn: Th. Jakobsoni kirjastus.
- Sell, Elisabeth (koost) 1942.** Eesti-saksa sõnaraamat = Estnisch-deutsches Wörterbuch. 5., uuesti tööt ja täiend tr. Toim Paul Ariste, Ernst Nurm. Tartu: Postimees.
- Simon-Vandenbergen, Anne-Marie; Aijmer, Karin 2007.** The Semantic Field of Modal Certainty: A Corpus-based Study of English Adverbs. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110198928>
- Sinclair, Upton 1908.** The Moneychangers. New York: B.W. Dodge & Company.
- Stahl, Heinrich 1637.** Anführung zu der Esthnischen Sprach, auff Wolgemeinten Rath, und Bittliches Ersuchen. Revall: Chr. Reusner der älter.
- Thor Helle, Anton 1732.** Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban.
- Valdmets, Annika 2011.** Kahe eesti kirjakeele modaalpartikli arengust viimase sadakonna aasta jooksul. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 764–776.
- Valdmets, Annika; Habicht, Külli 2013.** Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. – ESUKA-JEFUL, kd 4, nr 1, lk 205–222. <https://doi.org/10.12697/jeful.2013.4.1.12>
- Veski, Johannes Voldemar (toim) 1937.** Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. III kd: Ripp–Y. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Viherväli, Vidrik; Gepesoo, Eino 1937.** Inglise-eesti ja eesti-inglise sõnaraamat. Esimene osa. Inglise-eesti. Hääldamisjuhistega rahvusvahelise foneetika ühingu foneetilise süsteemi alusel = Dictionary of the English and Estonian languages. First part, English-Estonian: giving the pronunciation according to the phonetic system of the International Phonetic Association. Tallinn: Raamat.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1875. Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg: Commisionaires de l'Académie Impériale des sciences.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1893. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. 2. vermehrte Auflage. Redigirt von Dr. Jacob Hurt. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

ÕS 1918 = Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. [Toim J. Tammemägi.] Tallinn: Rahvaülikool.

Küllli Prillop (snd 1974), PhD, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi eesti fonoloogia teadur (Jakobi 2, 51005 Tartu), kulli.prillop@ut.ee

Küllli Habicht (snd 1964), PhD, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi eesti keele kaasprofessor (Jakobi 2, 51005 Tartu), kulli.habicht@ut.ee

The long journey of the probability particle *vist* in literary Estonian

Keywords: Estonian, Old Literary Estonian, corpus pragmatics, discourse grammar, epistemic particle, pragmaticalization

A survey is given of the development of the content and shape of the epistemic particle *vist* in Estonian texts from the oldest written records to this day. Diachronic analysis revealed a change in the use and meaning of the particle, notably, a gradual decrease in its epistemic certainty. In 17th century texts the forerunner of the modern particle *vist* was the adverb *vissisti*, meaning ‘for sure’, but in modern standard Estonian *vist* expresses medium certainty, like *oletatavasti* ‘probably’. Consequently, we have to do with a process of pragmaticalization.

According to our analysis of old dictionaries and texts the shortening *vissisti* > *vist* must have occurred nearly two centuries before the semantic change ‘for sure’ > ‘probably’. We assumed that the possible reason for the shortening lay in oral language usage, whence the first appearance of *vist* in the 1660s, first in Heinrich Göseken’s dictionary (1660) and almost simultaneously in Pastor Christoph Blume’s writings, especially in his hymns. At the time the meaning of both short and long forms was ‘for sure’. In 18th century texts the frequencies of the variants *vist* and *vissisti* are nearly equal, whereas in the 19th century *vist* becomes nearly thrice as frequent as *vissisti*. The semantic change of ‘for sure’ > ‘probably’ appears in writing since the late 19th century. There are also some bridging constructions illustrating the process of reanalysis. The derivative process of the particle *vist* is particularly noteworthy: Since the mid-19th century the particle *vististi* appears in literary Estonian, which was first associated with the initial meaning of *vist* ‘for sure’, but by today both *vist* and *vististi* have acquired the meaning of ‘probably’ (medium certainty). Such semantic change is not, however, unique as similar tendencies can be found in Russian, German and

Galician, for example. Therefore, diachronic development of discourse particles certainly deserves more specific qualitative research in the future.

Küllil Prillop (b. 1974), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Researcher of Estonian Phonology (Jakobi 2, 51005 Tartu), kulli.prillop@ut.ee

Küllil Habicht (b. 1964), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Associate Professor of Estonian Language (Jakobi 2, 51005 Tartu), kulli.habicht@ut.ee